



*L.C. Biegel*

## 'Europa heeft een anti-islamcomplex'

Een interview met L.C. Biegel

*Wilma Goossen en Milja Hanepen*

Op 28 augustus jongstleden spraken wij met dr. L.C. Biegel. Tot zijn afscheid op 1 november 1989 was hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Faculteit van Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

Biegel staat vooral bekend als specialist op het gebied van de moderne geschiedenis van het Midden-Oosten. In de jaren vijftig was hij één van de eersten binnen de universitaire wereld, die zich met dat onderwerp gingen bezighouden. Door zijn boeiende wijze van college geven wist Biegel bij veel van zijn studenten belangstelling te wekken voor de moderne geschiedenis van het Midden-Oosten. Als freelance-medewerker bij een aantal actualiteitenrubrieken gaf hij regelmatig commentaar op recente gebeurtenissen in deze regio. Tot zijn publikaties behoren: *De Arabische Liga* (Amsterdam 1954), *Het Midden-Oosten. Haard van spanningen en conflicten* (Hilversum en Antwerpen 1967) en *Minderheden in het Midden-Oosten* (Deventer 1972). Samen met zijn studenten publiceerde hij *Het Midden-Oosten ontsluit* (Waddinxveen en Meppel 1983) en *Zicht op het Midden-Oosten* (Amsterdam 1985).

### **Met welke onderwerpen heeft u zich vooral beziggehouden in uw wetenschappelijke carrière?**

In de eerste plaats natuurlijk met het Midden-Oosten, wat vrij ruim wordt opgevat van de Maghreb, de Noordafrikaanse kant van de Arabische wereld, tot en met de 'Fertile Crescent' of Vruchtbare Maansikkel: het gebied van de Eufraat, de Tigris en de Jordaan, waar de staten Irak, Syrië, Libanon, Palestina/Israël en Jordanië liggen. Verder worden Turkije en Iran meestal ook tot het Midden-Oosten gerekend. Ik heb me voornamelijk met de moderne geschiedenis beziggehouden, dat wil zeggen vanaf ongeveer de achttiende eeuw. De Franse Revolutie is wel een goed uitgangspunt, want zij heeft een geweldige neerslag gehad op het Ottomaanse Rijk. Er zijn toen allerlei hervormingen doorgevoerd.

Behalve met het Midden-Oosten heb ik mij een hele tijd beziggehouden met wat wij toen Azië bezuiden de Himalaya's noemden, dat wil zeggen India, Pakistan, Bangladesh en Sri Lanka. Het was mijn gewoonte om na afloop van werkcolleges de resultaten ervan samen met mijn doctoraalstudenten te publice-

ren, bijvoorbeeld in de *Internationale Spectator*. Op een gegeven moment ben ik daar mee gestopt, want dat werd me een beetje teveel. Verder heb ik me met veel enthousiasme beziggehouden met de problemen van de zogenoemde 'Vierde Wereld', de wereld van minderheden en verboden naties. Minderhedenproblematiek in de ruimste zin des woords eigenlijk, van de Indianen tot en met de negrito's op de Filippijnen. Over dit onderwerp heb ik ook het één en ander gepubliceerd. Verder gaf ik een inleiding over de Derde Wereld-problematiek, waarbij de nadruk lag op de economische en politieke aspecten. Eind jaren zestig, begin jaren zeventig ben ik studiereizen gaan maken naar het Midden-Oosten met groepjes van ongeveer 25 studenten. Na afloop publiceerden wij naar aanleiding van de reis een rapport, tegenwoordig is dat al een boek. Ik vind het belangrijk dat je ook eens ter plekke bij wijze van spreken de 'couleur locale' kan opsnuiven, als je je lange tijd verdiept in het Midden-Oosten.

**Heeft uw Indische achtergrond uw denken over de problemen die in het Midden-Oosten spelen beïnvloed?**

Een beetje natuurlijk wel. Als je vanuit Nederland naar het Midden-Oosten gaat, krijg je een hele culture-shock. Je gaat een andere wereld binnen. Dat was voor mij niet zo. Ik ben geboren en getogen in het vroegere Nederlands-Indië en kwam pas na de oorlog voor het eerst in Nederland. Indonesië is één van de grootste islamitische landen van de wereld. De hele cultuur en het sociale leven zijn doordrenkt van de islam. De islam is daarom voor mij nooit vreemd geweest. Een ander verschil was, dat hier in Nederland iedereen direct wilde weten of je nu protestant of katholiek was. Men wist of een familie joods was of niet. Wij waren niet zo joods bewust als hier. Ik weet nog goed dat toen ik als jongen in een Japans kamp zat, wij opeens een oekaze kregen dat alle joden om zo en zo laat voor de barakken moesten aantreden. Wij stonden met stomme verbazing te kijken, is die nu joods en die ...? Dat wisten we niet. Dit had tot gevolg dat ik het hele probleem van Israël en de Palestijnen in de Arabische wereld eigenlijk op een vrij onbevangen manier heb kunnen bekijken. Ik was niet belast met alles wat zich hier in Nederland met de joden had afgespeeld. Er waren natuurlijk joden in Nederlands-Indië, maar dat wist je niet en het interesseerde je ook niet erg. Wat toen voor ons belangrijk was, was de 'colourline', de kleurlijn. Terugkijkend moet ik zeggen dat het mij wel gelukt is om onpartijdig te blijven. Ik heb lezingen gehouden voor zionistische organisaties en voor de Nederlands-Arabische kring, die echt pro-Arabisch is, maar nergens ben ik echt aangevallen omdat ik partijdig zou zijn. Ook heb ik een aantal jaren college gegeven in een collegecyclus van het CIDI<sup>1</sup>. Het blijkt dat ik 'reçu' ben bij zowel de ene als de andere partij. Ik geloof dat dit vooral te danken is aan mijn Indische achtergrond.

**Dr. Hans Jansen heeft enige tijd geleden in een forumdiscussie opgemerkt dat kennis van de Arabische taal een voorwaarde is om het Midden-Oosten goed te kunnen bestuderen. Wat vindt u, als niet-taalkundige, hiervan?**

Ik zeg zowel ja als nee. Het hangt er maar vanaf wat je in de Arabische wereld wilt doen. Als je er heen gaat als socioloog of als antropoloog en je gaat je met een dorpsonderzoek bezighouden, dan zul je het Arabisch liefst wel moeten beheersen. Maar zelfs dan kun je je van goede tolken bedienen. Als je de taal spreekt, is dat natuurlijk altijd een voordeel. Wanneer je, zoals mijn studenten, naar het Midden-Oosten gaat met een gerichte politieke belangstelling, kom je in contact met een specifieke groep, namelijk studenten, hoogleraren, journalisten, politici, vakbondsleiders, enzovoort. Kortom, over het algemeen 'intellectuelen', en die spreken Engels of Frans. Taal is geen enkel probleem. Ik heb nooit last gehad van het feit dat ik me eigenlijk heel weinig met de taal heb beziggehouden. Ik heb in het Japanse kamp Arabisch en Javaans gedaan. Het is ontzettend moeilijk om èn verder te gaan met de moderne politieke geschiedenis èn daarbij een taal te leren beheersen. Dat slokt zo ontzettend veel tijd en energie op dat je dat haast niet tegelijk kunt doen. Ik heb gezegd, 'Laat die taal maar voor wat ze is'. De Arabisten mogen mij heus wel verwijten dat ik een beunhaas ben, maar ik heb een aantal boeken over de moderne geschiedenis geschreven en van hun kant heb ik dat nog niet gezien! Het is voor mij, noch voor mijn studenten een belemmering geweest om kennis op te doen van de Arabische wereld.

**In het Westen wordt de islam over het algemeen gezien als een intolerante godsdienst, mede naar aanleiding van incidenten zoals de Salman Rushdie-affaire. Toch zijn er in de geschiedenis voorbeelden te over van het tegendeel, bijvoorbeeld de tolerantie ten opzichte van joden en christenen in het Ottomaanse Rijk. In hoeverre is de islam intolerant?**

Europa heeft een *anti-islamcomplex*, al vanaf de beginperiode van de islam. Europa was als de dood voor de islamitische expansie. In Europa werd Mohammed de profeet altijd afgeschilderd als een antichrist, een afgezant van de duivel. In de *Divina Commedia* van Dante brandt Mohammed in de hel. Zelfs een verlicht denker als Voltaire schildert Mohammed als een fanaticus en een charlatan af. De praktijk is natuurlijk heel anders geweest, met name ten aanzien van de andere 'Volken van het Boek'. De islam verdeelt de mensheid in volken die wél en volken die niet een heilig boek hebben, dat wil zeggen Gods woord hebben ontvangen. Dat zijn naast de moslims bijvoorbeeld ook de joden, de christenen en de volgelingen van Zarathustra. Daarmee erkent de islam heilige mannen als Mozes en Jezus en

Zarathustra als legitieme afgezanten van God. De islam claimt dus niet de enige waarheid te zijn, wat het christendom en het jodendom wel claimen. De islam claimt de *laatste* waarheid te zijn. Mohammed is de laatste profeet.

Er moet hier een kanttekening bij worden geplaatst voor wat betreft de sjiïetische tak van de islam. Direct na de dood van Mohammed in 632 is er een constitutionele crisis ontstaan over zijn opvolging. Een aantal groeperingen vond dat de opvolging moest berusten bij een bloedverwant of afstammeling van Mohammed. De kandidaat die daaraan voldeed, was zijn neef en schoonzoon Ali en rond deze Ali ontstond de partij van Ali, *Sjiatu Ali*, vandaar de naam sjiïeten. De rest heeft de *soenna*, het pad, van de profeet bewandeld en vindt dat in wezen iedereen tot opvolger van de profeet, of *kalief*, vervanger, zou kunnen worden verkozen. In onze tijd is van de bijna één miljard moslims ongeveer een vijfde tot een kwart sjiïet, met als voornaamste bolwerk Iran. De rest is soenniet. En voor de sjiïeten heeft God via Mohammed niet voor het laatst gesproken. De sjiïeten hebben na Mohammed een reeks imams gehad als leiders van de islamitische *sja*, en God heeft via hen nog verdere boodschappen gegeven. Omstreeks het jaar duizend verdween de laatste imam. De sjiïeten geloven dat hij niet dood is, maar zich heeft teruggetrokken, en dat hij eens zal terugkomen. Dan zal het einde der tijden aanbreken en Gods rijk op aarde komen. Toen na de val van de sjah Khomeini naar voren trad, die een geweldig charisma bezat, was hij voor een heleboel eenvoudige Iraniërs de teruggekeerde imam. Vandaar dat fanatisme. Maar om dan te zeggen dat de islam intolerant is; nee, volstrekt niet. Wat in Iran gebeurt, is verschrikkelijk maar het is eigenlijk te wijten aan de invloed van het Westen.

### **Wat is dan precies die invloed van het Westen geweest?**

We moeten daarvoor terugkijken naar de geschiedenis van de westerse penetratie. Sinds Napoleons expeditie aan het eind van de achttiende eeuw, is niet alleen de maatschappij, de politiek en de economie, maar ook de hele cultuur, het hele denken vreselijk aangetast. Men had de keus tussen een synthese met de westerse cultuur of een integrale verwerping van het Westen. Er zijn een heleboel mensen geweest die de synthese met het Westen hebben gewild. In de negentiende eeuw betekende dat een synthese van de boodschap van de profeet met het nieuwe politieke denken van voornamelijk Jean Jacques Rousseau. Die lanceerde immers het begrip 'volkssoevereiniteit'. In zijn eigen tijd, de tweede helft van de achttiende eeuw, kwam dat vooral neer op het feit dat het volk soeverein was en zich dus moest ontdoen van het absolute gezag van koningen en keizers: het volk opgevat als *dèmos*. Daaruit kwam de Franse Revolutie voort en de democratie, een groot institutioneel, ideologisch complex. Maar 'volk' kan ook geïnterpreteerd worden

zoals dat na Napoleon gebeurde in het begin van de negentiende eeuw: vanuit de Duitse romantische filosofie. Een volk is soeverein ten aanzien van andere volken. Men vond daarvoor het begrip *natio*. Het islammodernisme van omstreeks de jaren tachtig van de negentiende eeuw streefde naar zo'n synthese. Het werd gedragen door een jonge verwesterde elite, die een democratische, onafhankelijke staat wilde. Een belangrijk deel van de intelligentsia in het Midden-Oosten was militair, want de heersers in het toen vermolmde Midden-Oosten hadden, om zich te kunnen verweren tegen de moderne westerse legers, militaire academies opgericht en docenten uit Europa gehaald. De kadetten kwamen bij krijgstheorie en -geschiedenis ongewild en onbedoeld in contact met het begrip 'nationaal leger', en met de ideeën van Rousseau. Ze werden nationalistisch en eisten een democratie. Deze jonge intelligentsia in uniform kwam in opstand. Ze wilde toepassen wat ze van het Westen geleerd had. Dat werd in Egypte echter 'beloond' met een - succesvolle - landing van Britse troepen. Dat is een klap geweest voor de intelligentsia in de hele Derde Wereld. Een onheilige coalitie tussen imperialistische landen, voornamelijk Frankrijk en Engeland, voorbeeldige democratieën thuis, maar overzee volstrekt niet.

In het begin van de twintigste eeuw beseftte de intelligentsia dat de democratie van Rousseau niet voldoende was. Er moest nog iets bij om de oude orde, die op corruptie en uitbuiting was gevestigd, af te breken. Deze jongelui kwamen toen in contact met de ideeën van Marx en probeerden een synthese tot stand te brengen tussen de profeet Mohammed, Rousseau en Marx. In de jaren vijftig, zestig van onze eeuw lukte dat in het Midden-Oosten vrij goed in het Arabische socialisme. De grote exponent van het Arabische socialisme, de Egyptische president Nasser, rechtvaardigde zijn pogingen grote nationalisaties door te voeren met een verwijzing naar de woorden van de profeet. Mohammed zou een socialistische staat hebben gesticht, want hij had gezegd dat de fundamenten waarop een samenleving berust, de weidegronden, waterputten, zout enzovoort, altijd in handen van de gemeenschap moesten zijn. In de maatschappij van de twintigste eeuw zijn dat bijvoorbeeld de banken en industriële complexen. Zo kon Nasser aan een voor tachtig procent ongeletterd publiek duidelijk maken, dat een door en door westers institutioneel complex als het socialisme gerelateerd kon worden aan Mohammed, de centrale figuur van de eigen cultuur. Dat was belangrijk, want daarmee had hij een basis voor een synthese gecreëerd.

### **Waarom is het toch mislukt?**

Het is stukgelopen omdat de westerse wereld zo gepreoccupeerd was met het behouden van de eigen posities in het Midden-Oosten dat Nasser, toen hij zich

opwierp als een Arabische socialist, overal werd beschouwd als een satelliet van Moskou. Dat was het funeste van de Koude Oorlog. Met het gevolg dat, met uitzondering van John Kennedy, de westerse wereld alles heeft gedaan om hem tegen te werken. Door deze stelselmatige tegenwerking, en het feit dat daardoor een heleboel problemen, zoals dat van de Palestijnen, niet werden opgelost, ging de intelligentsia de andere weg kiezen: de weg van een volstrekte antithese, waarbij de islam onder geen enkel beding met het Westen te verzoenen is. Van Soedanese opstand via Moslisme Broederschap tot Khomeini enzovoort. Men reageert door zich uitdagend als anders te manifesteren. Neem bijvoorbeeld de kleding van de vrouwen. Zij kleden zich juist in jurken en sluiers omdat ze vinden dat de westerse emancipatie van vrouwen een soort mannen maakt, terwijl dat niet is waarvoor God hen heeft geschapen. Zij vinden zichzelf juist geëmancipeerd. Het waren dan ook geen eenvoudige, maar intellectuele vrouwen die in de Iraanse steden demonstreerden. Ze vinden de relatie met het Westen zo uitzichtloos dat ze niets meer met het Westen te maken willen hebben. Ze hebben niets te maken met de westerse definities van wat goed is of slecht. Om dezelfde reden herstellen de fundamentalisten het afhakken van een hand als straf in ere. Het is ambivalent en het is moeilijk te begrijpen.

**U verklaart dus de opkomst van de moderne fundamentalistische bewegingen uit het feit dat men het geloof in een synthese van de islam met westerse ideeën heeft verloren?**

Ja, dat is bij velen nu het geval. Wat gebeurde er bijvoorbeeld na de nederlaag van Egypte in de Juni-oorlog van 1967? Nasser viel voor veel Egyptische jongeren van zijn voetstuk. Een aantal van hen heeft toen zelfmoord gepleegd. Hun hele wereld stortte in elkaar. Een heleboel anderen zeiden, dat wat hen betreft nationalisme, socialisme en democratie de pot op konden. Deze mensen gingen naar de Moslimse Broederschap die een eenvoudig antwoord had op de vraag waarom God de moslims in de steek liet. De Moslimse Broeders zeiden: 'Het is jullie eigen schuld. Jullie hebben je laten corrumperen door een onzedelijk, materialistisch en wellustig Westen. Dan kun je niet anders verwachten dan dat God tegen je is. Als jullie willen dat Hij aan jullie kant staat, dan zul je moeten doen wat Hij heeft gezegd, dat wil zeggen alles wat in de Koran staat, komma en punt erbij inbegrepen'.

**Betekent dit dat het fundamentalisme naast een religieuze ook een politieke beweging is?**

Die zaken zijn in de islam nooit gescheiden. Religie, economie en politiek zijn



allemaal één. De scheiding die wij in het Westen hebben geleerd, gebaseerd op de uitspraak van Jezus (Geef de keizer wat des keizers is, geef God wat Gods is) kent de islam principieel niet. Je kunt dat aan een aantal dingen zien. In 622 stichtte Mohammed de eerste islamitische staat in Medina. Deze zuiver politieke daad wordt zo belangrijk geacht dat zij het begin is van de islamitische jaartelling. Van Mohammed weet men niet eens precies wanneer hij geboren is! Politiek en religie zijn helemaal met elkaar verbonden. Voor de mensen daar is religie de maatstaf van alle dingen, je kunt gewoon niet zonder. Als je bijvoorbeeld bij een gezin hebt gegeten en je wilt van een gerecht weten wat de essentie ervan is, dan vraag je in het Arabisch letterlijk: 'Wat is de godsdienst van dat gerecht?'. Wereldlijke moslims bestaan niet. Natuurlijk, er zijn heel veel moslims die weinig aan godsdienst doen en whisky drinken bij het leven. Toch zijn ze niet écht werelds. Het godsbegrip is er altijd.

**Het fundamentalisme wordt in het Westen vaak met angst en beven bekeken hoewel het toch in eerste instantie een intern godsdienstig-politieke aangelegenheid is, gericht tegen de minder strikte moslims. Hoe verklaart u deze angst in het Westen?**

Het Westen is eigenlijk altijd al bang geweest voor de islam. Dat wordt nu nog sterker.

**Waarop is die angst dan precies gebaseerd? We kunnen ons moeilijk voorstellen dat het Westen nog steeds bang is voor een Heilige Oorlog.**

De Heilige Oorlog is volkomen van de baan. Er is een prachtig proefschrift over dit onderwerp verschenen van Rudolph Peters.<sup>2</sup> De idee van de Heilige Oorlog hield vroeger in dat je Gods woord verder wilde verbreiden nadat overreding niet geholpen had. Vanuit het 'gebied van de vrede', de *Dar al Islam*, waar de islam heerst, moest je proberen om het 'gebied van de oorlog', de *Dar al Harb*, bij de islam te brengen. Er kan ook sprake zijn van een Heilige Oorlog wanneer de Heilige Plaatsen in gevaar zijn. De Heilige Oorlog moet altijd door de behoeder van de Heilige Plaatsen worden gesanctioneerd, dat is nu de koning van Saoedi-Arabië. Hij is de enige die een Heilige Oorlog zou kunnen sanctioneren. Maar bij de moderne interpretatie van het begrip kan ik, als ik islamiet zou zijn, een Heilige Oorlog afkondigen tegen het roken of het drinken of iets dergelijks. Daar is men in het Westen dus niet bang voor.

Waar men wel bang voor is, is dat de fundamentalisten op een gegeven moment de posities die het Westen nog in het Midden-Oosten heeft, gaan aantasten



omdat ze compromisloos anti-westers zijn. Zo hebben ze zich in ieder geval voorgedaan. Ook daar zit nu een klein beetje de klad in, want zo'n man als Rafsanjani in Iran heeft duidelijk gezien dat je met een bevolking een heleboel kunt doen, maar je kunt ze geen korans laten eten! Je moet ze brood geven, en je hebt het Westen dus toch nodig. Een ander punt waar het Westen ook wel bevreesd voor moet zijn, is dat van de kant van de fundamentalisten geen enkel compromis met Israël denkbaar is. Vandaar dat de lijn van de Likoeed-regering zo volkomen kortzichtig en stompzinnig is. Israël kan nu nog zaken doen met de PLO - men zal zich ongetwijfeld de 'good old days' van de PLO herinneren -, maar wanneer langzamerhand voor de Palestijnse jeugd blijkt dat het niet opschiet ondanks intifadah en alles, en dat de PLO-lijn geen vruchten afwerpt, dan gaat de jeugd zich in toenemende mate keren tot de fundamentalisten. Dat zie je ook gebeuren. Organisaties als de Hamas en de Djihad bloeien in de bezette gebieden geweldig op. Israël zal, als deze ontwikkeling zich voortzet, geen zaken meer kunnen doen en blijft dan een belegerd fort dat helemaal aangewezen is op Amerikaanse steun.

**Vorig jaar verscheen er een boek van twee Israëliische journalisten, getiteld *Intifadah: the Palestinian uprising*, waarin ze beweren dat de intifadah niet alleen een beweging gericht tegen Israël is, maar ook een uiting van interne Palestijnse klassenstrijd.<sup>3</sup> Wat denkt u daarvan?**

Er is wel iets van waar. De intifadah is overigens niet zozeer tegen Israël gericht als wel tegen de Israëliische bezetting. De intifadah-mensen hebben zich erbij neergelegd dat er een twee-staten oplossing moet komen, een Palestijnse staat naast een joodse. Je hebt daar natuurlijk klasseverschillen. Onder de intifadah-mensen zijn er die zeggen: 'Kijk eens naar onze Palestijnse leiders die in het buitenland zitten, dure auto's hebben, een prachtig leven leiden en helemaal niets meer weten van de economische ellende die hier heerst onder de Israëliische bezetting.' Er is dus wel een soort ressentiment tegen de gevestigde Palestijnen die zowel in de Westbank als buiten de bezette gebieden de wat betere posities innemen. Iets van dat klasseverschil speelt zeker een rol, maar je moet niet vergeten dat het toch nog altijd om een nationale zaak gaat. Het gaat om wij, Palestijnen. Deze mensen dachten, als we moeten wachten op de gevestigde orde, komt er nooit wat van. Men kwam dus zelf in actie, en dat ging met stenen gooien.

**Naast de islam is het Arabische nationalisme een verbindende factor in het Midden-Oosten. Was bijvoorbeeld Nasser vooral populair doordat hij inspeelde op nationalistische gevoelens of ook door zijn sociale politiek?**

Het ging natuurlijk in de eerste plaats om het nationalisme. Wat het socialisme betreft, een populistisch leider als Nasser moest natuurlijk de arme massa met zich meekrijgen. Dat heeft hij ook gedaan. Hij heeft heel veel gedaan voor de boeren, bijvoorbeeld door een maximum te stellen aan landbezit. Nasser heeft ontzettend veel gedaan voor de arbeiders, de jeugd en voor de emancipatie van de vrouw, vooral van de Egyptische vrouw. Vrouwen kregen toegang tot de universiteit Al-Azhar, het theologisch bolwerk van de islam in Cairo. Drie dagen hebben kwaadaardige mannen gedemonstreerd tegen Nasser, maar de vrouwen zitten daar nog altijd! Het was eigenlijk een emancipatie van de kansarme groepen, maar dan met een enorm nationalistisch elan. Dat was het geheim.

**Toch is er in de praktijk van de Arabische eenheid nooit veel terecht gekomen, niet onder Nasser en ook niet later.**

Ik heb altijd over de paradox van het Arabisme geschreven. Er is namelijk een groot verschil tussen de norm, het ideaal van Arabische eenheid, en de realiteit. De werkelijkheid is er een van eindeloze tegenstellingen, zoals gewapende conflicten tussen de Arabieren onderling. Dat heeft verschillende oorzaken: de verschillen tussen de rijke en de arme Arabische staten, de inmenging van de westerse mogendheden en, vanaf de jaren zestig, de Koude Oorlog, die zich ging vervlechten met de tegenstelling tussen rijke, conservatieve Arabische regeringen en progressieve, arme Arabische regeringen. Amerika en de Sovjet-Unie gingen hun tegenstellingen via de Arabieren uitvechten. In een aantal zieltogende instituties zoals de Arabische Liga, in andere panarabische instellingen, of op Arabische topconferenties leeft het panarabisme nog een beetje, maar op alle conferenties spelen ook de inter-Arabische tegenstellingen weer een rol. De tegenstelling tussen norm, te weten eenheid, en realiteit, namelijk eindeloze verdeeldheid, is al die tijd blijven bestaan.

**In hoeverre leeft die norm eigenlijk nog?**

Hij leeft niet in die zin dat iedereen streeft naar een opheffing van de grenzen, maar het wij-gevoel, het gevoel van wij, Arabieren, dat bestaat nog wel. Er bestaat een Arabisch begrip, *quawmiyyah*, afgeleid van *quam*, volk, en dat betekent wij, Arabieren op grond van onze taal.

Het nationalisme, dat in de eerste helft van de negentiende eeuw ontstond, definieerde een natie vooral op grond van de gemeenschappelijke taal. De taal is de ziel van de natie. Tot die tijd werd je identiteit - in het Midden-Oosten en ook in Europa tot in de achttiende eeuw - bepaald door je religie. Je was wat je geloofde.

Met de introductie van het begrip 'natie' was je ineens niet meer in de eerste plaats wat je geloofde, maar wat je sprak. Dat heeft verstrekkende gevolgen gehad voor het Ottomaanse Rijk. Arabieren gingen zich onderscheiden van Turken en Koerden. Het feit dat men allemaal moslim was, bleef gelden, maar er was een ander identiteitsprincipe bijgekomen.

Daarnaast heb je nog een veel kleinschaliger identiteitsprincipe en een daarmee verbonden nationalistische houding, namelijk wij Egyptenaren, wij Tunesiërs enzovoort. Dat noemen ze *wataniyah*, van het woord *watan*, dat land betekent. Dit is meer zoals het Europese nationalisme zich ontwikkeld heeft. In Europa is nationalisme direct verbonden met een land. Die andere wegen hebben we ook wel gekend, panslavisme en pangermanisme bijvoorbeeld, maar dat is niet zo aangeslagen als dit kleinschalige. In het Midden-Oosten heb je dus een aantal identiteiten die met elkaar overhoop liggen. Van deze identiteitsprincipes maakt de westerse wereld natuurlijk gebruik. De Amerikaans-Israëlische politiek is erop gericht vrede te sluiten met de afzonderlijke Arabische naties. Je sluit vrede met Egypte en met Jordanië, enzovoort. Je kunt dan namelijk nog altijd volhouden dat er geen Palestijnen bestaan: Waar is die Palestijnse staat? Sadat heeft in de Knesset gezegd: 'Wees niet zo stom als wij. Wij, Arabieren hebben vijftieng jaar net gedaan alsof jullie er niet waren. Maak niet dezelfde fout door te denken dat er geen Palestijnen zijn. Als je vrede gaat sluiten, kun je dat alleen maar doen met alle Arabieren.' In die zin bestaat het Arabisme nog, maar het is niet politiek operationeel.

**In uw werk besteedt u vooral aandacht aan religieuze en etnische verscheidenheid, en aan politieke tegenstellingen. Ook in andere publikaties zijn sociaal-economische tegenstellingen wat onderbelicht. Men krijgt de indruk dat deze verschillen een ondergeschikte rol spelen in het Midden-Oosten. Is dit zo?**

Nee, ik heb trouwens vaak geschreven over de tegenstelling tussen de rijke en de arme landen in het Midden-Oosten. In de jaren zestig speelde het grote conflict tussen de koning van Saoedi-Arabië, de aanvoerder van de conservatieven, en Nasser, de aanvoerder van de progressieven. Daar lag een duidelijke sociaal-economische tegenstelling. De conservatieve landen waren rijk en Egypte dood-arm. Ook in het conflict tussen Irak en de Koerden spelen economische factoren een rol. De Koerden hebben het grote ongeluk dat waar zij wonen de grond boordevol met olie zit. Bovendien zitten ze in strategisch heel belangrijke grensgebieden. Er is geen enkele staat die het zich kan veroorloven om onafhankelijkheid aan de Koerden te verlenen en daarmee al zijn oliebronnen en een aantal belangrijke strategische posities kwijt te raken. Dat is het ongeluk van de Koerden.

**In dit nummer van Leidschrift staat de mandaatsperiode in het Midden-Oosten centraal. De houding van de Engelsen en de Fransen ten opzichte van het Arabisme was nogal verschillend. Wat voor gevolgen heeft dit naar uw mening gehad voor het Arabisme als beweging?**

De Fransen wilden van geen enkel Arabisch nationalisme weten. Ze waren doodsbenauwd voor wat daar in Syrië, wel het kloppend hart van het nationalisme genoemd, zou kunnen gebeuren. Ze waren bang dat dit zijn weerslag zou kunnen hebben op de Noordafrikaanse gebieden. De Engelsen hebben op de *wataniyah*-gedachte gewed. Van het panarabisme moesten ze niets hebben, maar ze konden bijvoorbeeld Irak niet permanent onder de duim houden. Er waren voortdurend opstanden. Al in 1930 hebben ze gezegd: 'We geven jullie de onafhankelijkheid, maar op basis van Irak en de installatie van een pro-Britse regering'. Dat was de politiek van de Engelsen. De mandaatsperiode is een eindeloze strijd geweest tussen Arabisch nationalisme en westerse mandaatspolitiek, waarbij het Westen natuurlijk de politiek van 'verdeel-en-heers' heeft toegepast.

Dat heeft nu nog zijn nasleep in bijvoorbeeld de structuur van de militaire ordebehouding. In die landen heb je eindeloos veel religieuze en etnische minderheidsgroepen. Voor de ordebehoudende diensten werden mensen uit die minderheidsgroepen gerekruteerd, die hadden namelijk een eeuwenoud appeltje te schillen met de meerderheidsgroep. Het Syrische officierskorps bijvoorbeeld bestond en bestaat nog voor bijna tachtig procent uit niet-soennitische moslims waaronder alawieten, één van de vele sektarische bewegingen van de islam. De alawieten worden door de orthodoxe moslims nauwelijks als moslims erkend. Ze vormen elf procent van de Syrische bevolking en hebben de staat in handen. Hafez al Assad is een alawiet, het leger is helemaal in handen van de alawieten. Als je in het Midden-Oosten aan de macht wil blijven, moet je de luchtmacht en de tanks beheersen. Hafez al Assad is luchtmachtcommandant geweest, dus de alawieten hadden dat al onder controle. De tanks waren vroeger in handen van de druzen, maar na een groot conflict tussen de alawieten en de druzen zijn ze nu voor een groot deel onder beheer van de alawieten en de christenen. De christenen in de Ba'athpartij zijn een hele belangrijke groep. Je kunt zeggen dat de coalitie die in Syrië de macht heeft, bestaat uit alawieten en christenen. De Engelsen zijn op dezelfde manier te werk gegaan. Dat had enerzijds tot gevolg dat deze niet-soennitische Arabische groepen verdacht gemaakt werden, en anderzijds dat sommige van deze groepen, die wat verder doordachten, zeer duidelijk stelling namen tegen de Britse en Franse gezagsuitoefening.

Dat brengt mij op het onderwerp van de christelijke Arabische nationalist. Zij zagen in de introductie van het begrip 'natie' op grond van taal een prachtige

mogelijkheid om zich te emanciperen. Als het immers om taal gaat, waarom zou een christen-Arabier dan minder Arabier zijn dan een moslim-Arabier? De echte nationalist, diegenen die zich echt werelds kunnen opstellen, zijn meestal christenen. Zij spelen een disproportioneel belangrijke rol in de politieke situatie in het Midden-Oosten. Neem bijvoorbeeld de Palestijnen: de leider van het Volksfront voor de bevrijding van Palestina, George Habash, is een christen. De leider van een andere groep, Nayef Hawatmeh, is ook een christen. Je ziet heel veel christenen die een ultra anti-westerse, op nationalisme gebaseerde houding aannemen. Ergens is dat natuurlijk ook psychologisch te verklaren. Ze willen bewijzen dat ze als christenen en als Arabieren niet voor honderd procent, maar voor duizend procent nationalistisch zijn. Vandaar dat de christenen nu politiek gezien een belangrijke rol spelen in Syrië en ook in Irak. Denk bijvoorbeeld aan Tareq Aziz, vice-president onder Saddam Hoessein, die is ook christen.

**De door de Volkenbond ingestelde mandaten zijn kunstmatig gecreëerd. In hoeverre zijn deze mandaatgebieden uitgegroeid tot echte staten? Zijn er loyaliteitsgevoelens gegroeid ten opzichte van de nieuwe landen of zijn de inwoners nog steeds uitsluitend loyaal aan de eigen religieuze of etnische minderheid, dan wel aan de Arabische natie?**

Nee, het zijn nog allemaal 'no-states'. Irak is een duidelijk voorbeeld. Je hebt het sjïetische, Arabische zuiden, het soennitische midden en het Koerdische noorden. Dat komt omdat Irak werd geschapen door drie oud-Ottomaanse provincies bij elkaar te voegen. Verder is er nog een heel gevecht geweest tussen Engeland en Frankrijk over de beheersing van Mosoel, dat aanvankelijk aan Frankrijk was toebedeeld. De Engelsen hebben het aan de Fransen weten te ontfutselen en daarmee kreeg de Iraakse regering ook de Koerden binnen haar grenzen. Met Syrië is het net zo. Er zijn natuurlijk wel lokale chauvinisten, bijvoorbeeld de mensen uit Aleppo of Damascus, maar een echt Syrisch nationalisme ligt daar nog heel moeilijk. In Libanon zijn er vier stromingen waardoor het steeds maar niet tot een oplossing komt. De maronieten, een christelijke sekte, willen een staat die in de eerste plaats Libanees is en niets te maken heeft met de Arabieren; veel druzen en soennieten willen een Arabische staat. Na de burgeroorlog is er een derde opvatting bijgekomen, die vooral door de maronieten wordt aangehangen: een opsplitsing van Libanon in een heleboel kleine staatjes. Tenslotte is er de idee van een islamitische staat, die bij de arme sjïetische bevolking in het zuiden van Libanon steeds populairder wordt. Vier identiteitsprincipes die elkaar uitsluiten. Hoe moet je ooit een compromis bereiken als je het niet oplegt? Dat is wat de Syriërs nu aan het doen zijn, met een zekere mate van succes.

**Wat zijn naar uw mening de gevolgen van het wegvallen van de Sovjet-Unie als grootmacht in het Midden-Oosten?**

Eén van de gevolgen van het wegvallen van de Sovjet-Unie als grootmacht en als tegenspeler van de Verenigde Staten, is dat de Golfoorlog mogelijk was. De westerse wereld heeft met behulp van de Arabische bondgenoten Saddam Hoessein een lesje kunnen leren. In de tijd van de Koude Oorlog had dat natuurlijk nooit gekund. Dat betekent dat de régimes, die om wat voor reden dan ook anti-westers en meestal ook zeer anti-Israël zijn, geen kans meer hebben om het Westen en de Sovjet-Unie tegen elkaar uit te spelen en mogelijksterwijs ook geen kans meer hebben om waanzinnig te worden bevoorraad met wapentuig. Met andere woorden, de positie van de echt radicaal anti-westerse régimes is duidelijk verzwakt. Dat kun je ook afleiden uit de verklaringen na de coup tegen Gorbatsjov. Zowel Saddam Hoessein als Kadhafi en nota bene ook de ongelukkige Yasser Arafat, die opnieuw heeft misgegoekt, hebben onmiddellijk die coup positief beoordeeld, terwijl dat natuurlijk heel dom was. Zeker wat Arafat betreft.

**Denkt u dat de Golfoorlog daadwerkelijk de kansen op vrede tussen Israël en de Arabische landen heeft gewijzigd?**

Een klein beetje wel natuurlijk. Er is nu in elk geval een bereidheid aan Arabische kant. Voor een deel komt dat ook doordat Israël in de Golfoorlog aan dezelfde kant stond als Syrië, Egypte en Saoedi-Arabië. De Iraakse Scudraketten werden niet alleen op Israël afgevuurd, maar ook op Saoedi-Arabië. Natuurlijk speelt de sterke Amerikaanse druk ook een rol. De enige dwarsligger is de Likoed-regering van Shamir, die nu eigenlijk met de rug tegen de muur staat. Jarenlang zeiden de Israëli's dat ze wilden praten met de Arabieren, en dat ze vrede voor land wilden ruilen. Dat ging toen allemaal niet door omdat de Arabieren niet wilden praten. Vanaf Sadat is dat helemaal veranderd. Nu is het zo dat de Arabieren aan het bidden en smeken zijn om Israël aan de onderhandelingstafel te krijgen, maar willen de Israëli's niet. Dat is het grote probleem. Hoe krijg je deze Israëlische regering zover? Er is nu - inderdaad door de Golfoorlog - een enorme kans om eindelijk formeel vrede te sluiten, maar je kunt niet alleen maar vrede sluiten met de Arabische staten zonder dat je iets aan het Palestijnse probleem doet. De Westbank is voor de fundamentalistische joodse organisaties onbespreekbaar. Dat is bijbels Israël, de profeten en de aartsvaders liggen daar. Shamir wordt steeds meer de gevangene van deze groep, die door wil gaan met het vestigen van nederzettingen. Verder is er natuurlijk ook de angst bij de Palestijnen en de Arabieren dat er nog veel meer joden uit Rusland komen. Israël is klein. Waar moet je ze vestigen? Een

die-hard als Sharon komt er eerlijk voor uit. Hij zegt: 'Laat ze maar komen, naar de Westbank. We maken de Arabieren daar een minderheid en dan is het verder bekeken.' We moeten afwachten wat Bush en Baker daaraan kunnen doen, zeker nu met die coupoging in de Sovjet-Unie. Gaat die conferentie in oktober nog door? Misschien moet zij worden uitgesteld, maar dan krijg je in 1992 de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Het is nog altijd zo geweest dat dan interne problemen een veel grotere rol spelen dan problemen buiten Amerika. Het wordt misschien weer uitstel. Dat is heel rampzalig.

Ook rampzalig is natuurlijk - ik overdrijf een beetje - het feit dat in Nederland op dit ogenblik aan geen enkele universiteit de moderne politieke en economische geschiedenis van het Midden-Oosten wordt gedoceerd. Wat we hier hebben, zijn goede opleidingen voor oriëntalisten, in de eerste plaats Leiden natuurlijk, en nog een aantal instituten in Amsterdam, Groningen en elders, maar echte moderne geschiedenis wordt er niet gegeven. Dat betekent dat studenten, wanneer ze iets willen weten over bijvoorbeeld het ontstaan van het Arabisch-Palestijns-Israëliëse probleem, of hoe de Golfoorlog er is gekomen, in feite nergens terecht kunnen. Dat vind ik eigenlijk wel een schandaal, dat hoort niet zo. Overal om ons heen, te beginnen bij onze zuiderburen, wordt aan de moderne geschiedenis van het Midden-Oosten juist heel veel aandacht besteed en kan men wèl terecht bij de universiteiten.

## Noten

1. Centrum Informatie en Documentatie Israël.
2. Rudolph Peters, *Islam and colonialism. The doctrine of Jihad in modern history* ('s-Gravenhage 1979).
3. Ze'ev Schiffen Ehud Ya'ari, *Intifada. The Palestinian uprising. Israel's third front* (New York 1990).